

Antropologija

Časopis Instituta za etnologiju
i antropologiju (IEA)
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Anthropology

Journal of the Institute of Ethnology
and Anthropology (IEA)
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

ANTROPOLOGIJA/ANTHROPOLOGY

Broj 19, sveska 3, 2019. godina / Vol. 19, No. 3, 2019.

Primljeno na sednici Izdavačkog saveta održanoj 30. 12. 2019. godine

Accepted by Advisory board on 30th of December 2019.

Izdavači

Institut za etnologiju i antropologiju Odeljenja za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
Institute of Ethnology and Anthropology Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

Dosije studio, Beograd

Urednici / Editors

Prof. dr Danijel Sinani, Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

doc. dr Marko Pišev, Institut za etnologiju i antropologiju

Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Sekretar Redakcije / Secretary

dr Nina Kulenović, Institut za etnologiju i antropologiju

Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Redakcija / Editorial board

Prof. dr Adam Kuper, Boston University / LSE; *Prof. dr Tim Rhodes*, London School of Hygiene and Tropical Medicine, University of London; *Prof. dr Goran Pavel Šantek*, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; *Dr Gordana Đerić*, viša naučna saradnica, Institut za evropske studije, Beograd; *Prof. dr Antonadia Monteiro Borges*, Instituto de Ciências Humanas, Departamento de Antropologia, Universidade de Brasília; *Dr Petko Hristov*, naučni savetnik, Etnografski institut Bugarske akademije nauka, Sofija; *Dr Laura Jiga Iliescu*, Institutului de Etnografie si Folclor „Constantin Brailoiu“, Academia Româna, Bucuresti; *Dr Stef Jansen*, senior lecturer, School of Social Sciences, University of Manchester; *Dr Saša Nedeljković*, redovni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *dr Ljubica Milosavljević*, naučni saradnik, Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *dr Marija Brujić*, naučni saradnik, Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *dr Marija Ajduk*, naučni saradnik, Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *Dr Mira Radojević*, vanredni profesor, Odeljenje za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *Dr Lidija Radulović*, vanredni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; *Dr Jadranka Đorđević Crnobrnja*, viši naučni saradnik, Etnografski institut SANU, Beograd; *Dr Aleksandar Krel*, viši naučni saradnik, Etnografski institut SANU, Beograd

Predsednik izdavačkog saveta / Chair of the Advisory board

Prof. dr Ivan Kovačević, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

Izdavački savet / Advisory board

Prof. dr Aleksandar Bošković, Institut društvenih nauka Beograd; Odeljenje za
etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Vesna Vučinić, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Bojan Žikić, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Uni-
verziteteta u Beogradu

dr Ljiljana Gavrilović, naučni savetnik, Etnografski institut SANU, Beograd

Prevod na engleski / Translation to English: *dr Sonja Žakula*

Kompjuterska obrada/ Technical support: Dosije studio

Lektor i korektor / Proof reading: *dr Nina Kulenović, dr Marija Mandić*

Logo: *mr Miroslav Niškanović, SGC*

Časopis izlazi tri puta godišnje/ Journal is published three times a year

**Članci izlaze na srpskom ili engleskom jeziku / The articles are published
in Serbian or English language**

**Časopis se sufinansira sredstvima Ministarstva za prosvetu i nauku / Journal is
co-funded by Ministry of Education and Science of Republic of Serbia**

Tiraž: 300

Časopis se neprofitno distribuira naučnim i drugim bibliotekama, ustanovama kulture
i istraživačima u zemlji i inostranstvu / Journal is freely distributed to institutions of
science and culture, public libraries, and individual researchers in Serbia and abroad

Časopis se besplatno može preuzeti sa sajta www.anthroserbia.org
Journal is free to download from the Web site www.anthroserbia.org

ISSN 1452-7243

COBISS.SR-ID 136468492

Elektronsko izdanje ISSN 2334-881X

Adresa redakcije:

Filozofski fakultet, Čika Ljubina 18-20

11000 Beograd

011/3206-298

antropologija@f.bg.ac.rs

www.anthroserbia.org

Tema broja / Thematic Issue:
Islam, pojedinac i delatne zajednice
u Beogradu *nekad i sad*

Urednici teme broja / Guest Editors:
Marija Mandić, Jadranka Đorđević Crnobrnja

Članci:

- 9–14 | **Марија Мандић, Јадранка Ђорђевић Црнобрња**
Темат: Ислам, појединац и делатне заједнице у Београду
некад и сад
- 15–38 | **Мирослав Павловић, Огњен Крешић**
Муслиманско становништво Београда у 18. веку
- 39–57 | **Драгана Амедоски**
Раскошни предмети једног београдског мухафиза:
Изет Мехмет-паша (1783–1784)
- 59–74 | **Sanja Lazarević Radak**
Gospodari i žrtve grada:
Putopisne reprezentacije *Turaka* u Beogradu (1833–1935)
- 75–89 | **Јована Шаљић**
Како је оживела Барјак-џамија
- 91–111 | **Sana Migati Kozlica**
Beograd i Sarajevo: Centri Islamske zajednice
između dva svetska rata
- 113–143 | **Ivana Vučina Simović, Marija Mandić**
Orijentalno doba u kulturi sećanja Sefarda u Beogradu
između dva svetska rata
- 145–169 | **Irena Šentevska**
Crni Gruja ide u Beograd:
Deosmanizacija Srbije u TV-sitkomu

Članci i studije

Articles

Марија Мандић*

Балканолошки институт САНУ

Јадранка Ђорђевић Црнобрња**

Етнографски институт САНУ

ТЕМАТ: ИСЛАМ, ПОЈЕДИНАЦ И ДЕЛАТНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БЕОГРАДУ НЕКАД И САД***

Наслов темата указује на нашу намеру да представимо радове који се баве како једним важним, а занемареним, делом културног наслеђа – османским наслеђем, тако и положајем, дискурсима и праксама београдских муслимана *некад* и *саг*. Због тога уводну реч почињемо одређивањем делова наслова. *Ислам* у овом наслову, поред тога што означава монотеистичку религију која потиче од учења пророка Мухамеда из 7. века, служи и да означи један широк културни и друштвени круг у који спадају заједнице и појединци, чије је живљење, деловање и мишљење обележено посредном или непосредном везом с исламом као религијом.

Желећи да нагласимо важност заједница и појединаца, определиле смо се за термин *делатне заједнице*, што представља превод с енглеског *community of practice*. Овај термин је уведен како би означио заједнице људи, који током међусобног општења и заједничког деловања, стварају одређене начине мишљења, вредновања и успостављају односе моћи (Eckert/McConnell-Ginet 1992). Делатне заједнице могу бити како – већ концептуално устаљене – националне, етничке, верске, фамилијарне и говорне, тако и пословне, комшијске, интересне или неке друге *ad hoc* групе, укључујући у свој оквир, поред осталог, флексибилност, флуидност и динамичност, као пратеће појаве касног капитализма (в. Илић [Mandić] 2014, 136).

* marija.mandic@bi.sanu.ac.rs

** jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

*** Овај текст је резултат рада на пројектима „Језик, фолклор и миграције на Балкану” (бр. 178010) и „Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси” (бр. 177027), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Истицање улоге појединца у самом наслову сматрамо важним, имајући у виду тежњу друштвених и хуманистичких наука да се ограничене групе узимају као основни конституенти и главни протагонисти друштвеног живота, као и основне једнице друштвене анализе, како је то уочио Роџер Брубејкер, назвавши ту методолошку оријентацију „групизмом” (енг. *groupism*, Brubaker 2004, 8). У том смислу, он је дао предност проучавању колективног идентитета, без нужног увођења категорије групе. Сматрамо да, поред изузетне важности заједница у динамици друштва, агентивност појединаца и њихов однос према колективним идентитетима треба изнова наглашавати и проучавати (Amit, Dyke 2006, Barandiaran et al. 2009).

Овај темат, пре свега, негује интердисциплинарни приступ, који омогућава да се одређене појаве, концепти и актери сагледају кроз призмину османског наслеђа, муслиманских заједница и појединаца у граду, у којем се то наслеђе прожима с другим културним садржајима (в. Ђорђевић Црнобрња 2015, 303–316). Будући да се ислам у јавним дебатама често представља као статична и монолитна религија, људи који припадају муслиманским заједницама се углавном свде на своје „муслиманство” (Brubaker 2013, 6), и не посматрају се као мултидимензионални појединци у сталној интеракцији с не-муслиманима (Buitelaar 2017). Због нарастајућих дебата и полемика, водећи европски теоретичари сматрају да је један од најбољих начина да се допринесе разумевању ислама и муслиманских заједница у савременом свету антрополошки приступ, који нам омогућава увид у разноликост муслиманског света и светоназора (Tapper 1995, Schielke 2010, Sunier 2014, Buitelaar 2017). Овом аргумену додале бисмо и важну улогу других друштвених и хуманистичких наука – посебно историографије, социологије, лингвистике, и теорије књижевности – у проучавању начина на који се изводе одређене традиције и праксе, које се потом прилагођавају или одбацују у свакодневном животу и резону.

Лични мотив за овај темат долази од уверења да се однос према османском наслеђу у нашој средини, као уосталом и у другим срединама југоисточне Европе, заснива махом на негативним премисама као што су одбацивање, дистанцирање и маргинализација. Један од разлога је историјско искуство узроковано османским освајањима, које је резултирало губитком самосталности балканских држава и њихових установа. А други разлози су идеолошки и повезани с „хришћанским центризмом” Европе и односом према муслиманским културама, које је у свом најширем геополитичком оквиру описао Едуард Саид и назвао га „оријентализмом” (Said 1994 [1979]).

Балкански дискурси деосманизације настају, у великој мери, под утицајем друштвено много моћнијег западног оријентализма, с којим деле заједничку унутарњу логику (Said *ibid.*, Bakic-Hayden 1995, 921). Тодорова (1997, 170) истиче да балканске државе након ослобађања од османске владавине и стицања независности одбацују своју османску политичку прошлост, заснивајући свој став на емотивним и политичким претпо-

ставкама да се ради о насилном наметању вишевековне власти, те доминацији друштва и културе потпуно стране домаћима. У том наративу *Турци* заузимају позицију конститутивног али „непријатељског Другог”, док се *оријентално, ислам, османско, источно, назадно* и, понекад парадоксално, *балканско* сматрају делимично преклапајућим синонимима, и супротстављају *евројском, хришћанству, њеосманском, зајадном, модерном* (Todorova 1997, 180–181). Како Тодорова наводи, ова дихотомија је идеологизована и типична за европске и балканске дискурсе 19. века, а заснована на уверењу о некомпатибилности хришћанства и ислама (*ibid.* 162). Деосманизација Балкана се огледа посебно у домену јавне културе – архитектуре, одевања, „чишћења” језика од турских топонима и позајмљеница (Todorova 1997, 180).

Поред тога, однос према османском наслеђу може бити и интернализација, која се, за разлику од деосманизације, одвија скривено и није рационализована, Интернализација османског наслеђа препознатљива је на целом Балкану и, да се опет позовемо на Тодорову (*ibid.* 164), одвија се преко синкретизма турске, исламске и византијске традиције, а огледа се највише у утицају које је османска култура извршила на музику, кулинарство, позајмљенице, итд.

Због поменуто маргинализације османске прошлости и оријенталистичких дискурса, према нашем уверењу, недовољно се зна о османској прошлости Београда, Београђанима муслиманске вероисповести, београдским муслиманским културама и друштвима, као и о односу који Београђани успостављају према османском наслеђу и исламу. Сматрамо да сви побројани видови припадају културном наслеђу града и чине нераскидиви део његовог идентитета. Културно наслеђе града свакако треба схватити и као потенцијални извор урбаног развоја града. Имајући наведено у виду, с овим тематом смо желеле да допринесемо слабљењу постојећих идеологизираних конструкција и подстакнемо друштвену праксу дијалога и критичког преиспитивања.

* * *

Темат се састоји од седам радова и конципиран је тако да се османском наслеђу, делатним заједницама и појединцима приступа с аспекта више научних дисциплина, при чему сви радови настоје да успоставе шири социо-културни контекст. Темат отвара рад Мирослава Павловића и Огњена Крешића „Муслиманско становништво Београда у 18. веку”, који је заснован на архивским истраживањима османске грађе, а у коме се систематизује досадашње знање о животу муслиманског становништва у Београду 18. века и износе нови подаци. Павловић и Крешић указују да положај Београда тог доба треба стално сагледавати у односу центар

(Истанбул) – периферија (Београд), показују разноликост и велику мобилност војног и цивилиног становништва, посебност Београда као граничног града, у који долазе представници османске елите и администрације, војне посаде, авантуристи у потрази за војном службом и трговци, који потом успостављају своје односе с локалним становништвом, остају у граду или га напуштају. Рад Драгане Амедоски „Раскошни предмети једног београдског мухафиза: Изет Мехмет-паша (1783–1784)” посвећен је истом периоду, али усмерен ка једном истакнутом појединцу, османском великодостојнику – Изету Мехмет-паши, београдском мухафизу,¹ заповеднику београдске тврђаве, који у два наврата био и велики везир. Заснивајући рад на изворима османске провенијенције, Амедоски анализира попис пашине заоставштине, и то посебно луксузних предмета који су затечени у његовом дому у Београду, када је умро. У луксузне предмете, које Амедоски детаљно описује, спадају одевни предмети и крзна, оружје и војна опрема, тканине и покућство, кочије и паланкин. Анализа ових предмета представља свакако допринос историји приватног живота у Османској царевини, али и прилог разумевању друштвених односа и хијерархије унутар царства, односа према материјалном, трговачких канала, технолошких иновација и модних трендова тог доба.

Сања Лазаревић Радак, пак, у свом раду „Господари и жртве града: Путописне репрезентације Турака у Београду (1833–1935)” тематизује период у коме се османска управа и муслиманско становништво све више повлаче из града, док у град стижу, у све већем броју, авантуристи са Запада, који свој доживљај града, своју идеологију и имагологију преносе у путописе. Лазаревић Радак заправо анализира дискурс британских путописаца на пропутовању кроз Београд, као пример оријенталистичког дискурса *par excellence*, у коме доминирају топоси *заосијалої, њусиїої, њрљавої, нецивилизованої, чак, болесної* града и имагинарних Турака. Користећи критички апарат имагологије и симболичке географије, Лазаревић Радак уочава занимљиву промену унутар дискурса британских путописаца, када Туци, испрва представљени као *свиреиї њосїодари*, постају *жрїве*. Дееветнаестом веку посвећен је и рад Јоване Шаљић „Како је оживела Барјак-џамија”. Шаљић истражује судбину једине београдске џамије која није срушена и која је остављена у функцији, након одласка Османлија из града. Рад сходно томе анализира политику Кнежевине Србије према османском наслеђу, али и према београдским и босанским муслиманима. Бајракли-џамија нераскидиво је повезана са животом муслиманске заједнице – хоџа и верника, што Шаљић, заснивајући свој рад на истраживању архива Србије, показује путем бројних примера.

1 *Мухафиз*, као ознака за османског високопозиционираног службеника, потиче од арапске речи ‘чувар’. Од краја 17. века мухафиз Београда (*Belgrad muhâfizi*) био је званични назив за све београдске паше, команданте Београда и намеснике провинције (в. у овом темату Амедоски; Павловић, Крешић).

Сана Мигати Козлица нас радом – „Београд и Сарајево: центри Исламске заједнице између два светска рата” – премешта у период од формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца до почетка Другог светског рата. Заснивајући свој рад на историјској и политиколошкој анализи, Мигати Козлица указује како су се променљиви односи између Краљевине и Исламске верске заједнице (ИВЗ) одражавали на друштвену позицију и аутономију ове заједнице у Југославији. На тај начин текст доприноси разумевању историјских разлога за постојање два центра ИВЗ и омогућује поређење са садашњом ситуацијом ИВЗ у Србији. Период између два светска рата је предмет интересовања и коауторки Иване Вучине Симовић и Марије Мандић у раду „*Оријентално доба* у култури сећања Сефарда у Београду између два светска рата”. Полазећи од студија сећања, ауторке анализирају дискурс публикација јеврејске заједнице сећања у Београду. У раду је показано да сећање на *оријентално доба* одликују два главна идеолошка правца. У први спада оријенталистички дискурс у коме се *оријентално* повезује с топосима *засїарелої, њобожної, изолованої, њаїријархалної* начина живота, и, пре свега, хронотопом Јеврејске махале (Јалије). У други правац спадају сећања на легендарно досељавање и позитиван пријем Сефарда у Османској царевини и верске слободе унутар Царевине. Док прва конструкција сећања стоји у служби похвале модернизације и секуларизације, друга врста сећања представља (ин)директну критику односа хришћана према Јеврејима, као и (слепе) вере у прогрес.

Темат затвара рад Ирене Шентевске „Црни Груја иде у Београд: Деоманизација Србије у ТВ-ситкому”, који у временском смислу спаја Први српски устанак и садашњи тренутак. Критичком анализом медија, у овом случају ситкома *Црни Груја*, Шентевска представља имагологију која се везује за османско доба, Турке и устанике, а која настаје у савремено доба. Шентевска показује да су и турски господари, и устаници, али путници намерници и трговци приказани карикатурално у оквиру антихеројског дискурса, при чему основу, често бурлеског хумора, сатире и пародије чини поигравање са стереотипима и њихово преиспитивање.

Литература

- Amit, Vered, Dyck, Noel (eds.). 2006. *Claiming Individuality: The Cultural Politics of Distinction*. London: Pluto Press.
- Bakic-Hayden, Milica. 1995. Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54 (4): 917–931.
- Barandiaran, Xabier, Paolo, Ezequiel Di, Rohde, Marieke. 2009. Defining Agency: Individuality, Normativity, Asymmetry, and Spatio-temporality in Action. *Adaptive Behavior* 17 (5): 367–386.
- Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.

- Brubaker, Rogers. 2013. Categories of analysis and categories of practice: a note on the study of Muslims in European countries of immigration. *Ethnic and Racial Studies* 36 (1): 1–8.
- Buitelaar, Marjo. 2017. „Moved by Mecca: the meanings of the Hajj for present day Dutch Muslims”. In *Muslim Pilgrimage in Europe*, eds. Ingvild Flakerud, Richard Natvig, 29–42. London: Routledge.
- Ђорђевић Црнобрња, Јадранка. 2015. Свакодневно одевање Горанки у Београду – између традицијских и савремених културних пракси. *Гласник Етнoгpафског института САНУ LXIII* (2): 303–316.
- Eckert, Penelope, McConnell-Ginet, Sally. 1992. Think Practically and Look Locally. Language and Gender as Community-Based Practice. *Annual Review of Anthropology* 21: 461–490.
- Ilić [Mandić], Marija. 2014. *Discourse and Ethnic Identity: The Case of the Serbs from Hungary*. Peter Lang.
- Perkins, Mary Anne. 2004. *Christendom and European Identity: The Legacy of a Grand Narrative Since 1789*. Walter de Gruyter.
- Said, Edward W. *Orientalism*. 1994 (1979). Vintage Books Edition.
- Schielke, Samuli. 2010. *Second thoughts about the anthropology of Islam, or how to make sense of grand schemes in everyday life*, ZMO Working Papers 2, Berlin: ZMO.
- Sunier, Thijl. 2014. Domesticating Islam: exploring academic knowledge production on Islam and Muslims in European societies. *Ethnic and Racial Studies* 37 (6): 1138–1155.
- Tapper, Richard. 1995. „Islamic Anthropology” and the „Anthropology of Islam” *Anthropological Quarterly* 68 (3): 185–193.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York, Oxford: Oxford University Press.